

УДК 343.982.4

О.О. Садченко, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістичних експертиз
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для експертно-криміналістичних підрозділів
Національної академії внутрішніх справ

О.В. Шевченко, здобувач кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту підготовки фахівців для експертно-
криміналістичних підрозділів Національної
академії внутрішніх справ

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ПОТРЕБ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

Розглянуто методи вивчення потреб експертної практики з метою її вдосконалення. Наведено можливості та особливості застосування методів під час дослідження різних джерел інформації про потреби експертної практики.

Ключові слова: потреби експертної практики, джерела інформації, аналіз матеріалів, опитування, спостереження, наукознавчий аналіз, порівняння, контент-аналіз.

Рассмотрены методы изучения потребностей экспертной практики с целью ее совершенствования. Приведены возможности и особенности применения методов в процессе исследования различных источников информации о потребностях экспертной практики.

We will look though the methods of learning the needs of experting practice gave as its improvement. There opportunities are termined and the specific of using during the investigation different source of information about the needs of practive.

Важливою передумовою вдосконалення експертної практики є знання та врахування її потреб, тобто того, без чого неможливий розвиток, через що гальмується все те, що повинно бути пізнане і використане для підвищення її рівня та якості на основі новітніх досягнень науки і техніки. Слід зазначити, що сьогодні потреби експертної практики вирішуються ще вкрай незадовільно. Вчені-криміналісти та практики ці обставини пояснюють такими причинами:

- об'єктивне відставання теорії від практики;
- недослідженість проблем потреб експертної практики;
- відсутність належної уваги до вивчення потреб експертної практики;
- недоліки планування та організації наукових досліджень;
- недоліки у впровадженні наукових досягнень в експертну практику

[1, с. 119].

© О.О. Садченко, О.В. Шевченко, 2013

Для кожного етапу розвитку експертної практики характерні конкретні обставини, що визначають її потреби. Сучасному етапу розвитку притаманні такі специфічні чинники:

- зростання обсягу і рівня складності завдань, що вирішуються в галузі правоохоронної діяльності та пов'язані з особливостями розвитку економіки, культури, демографічних процесів;
- зміна умов функціонування експертних підрозділів в умовах подальшої демократизації суспільства, розширення прав і свобод громадян;
- підвищення вимог до діяльності експертних підрозділів у зв'язку з потребою подальшого вдосконалення боротьби зі злочинністю (а отже, питання щодо вдосконалення організації діяльності Експертної служби МВС України у правовому, організаційно-структурному і техніко-криміналістичному аспектах в умовах загострення криміногенної обстановки стають актуальними і необхідними для оптимізації практичної діяльності її підрозділів, підвищення ефективності в забезпеченні потреб правоохоронних органів).

Аналіз криміналістичної літератури, вивчення стану планування наукових досліджень і реалізації отриманих результатів експертної практики, а також дослідження потреб експертної практики свідчить про недостатність розробки як у теоретичному, так і в практичному аспектах проблем вивчення цих потреб, хоча питанням удосконалення судово-експертної діяльності приділяється постійна увага в юридичній літературі. У різні роки окремі аспекти потреб експертної практики досліджували у своїх роботах вчені В.П. Бахін, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, І.П. Красюк, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, Г.М. Надгорний, М.Я. Сегай, М.В. Салтевський, В.В. Седнев, В.Ю. Шепітько, І.Я. Фрідман.

Однак ці дослідження не вичерпали всієї повноти проблеми. Місце і роль потреб експертної практики в удосконаленні судово-експертної діяльності, недостатній рівень дослідження поняття та інструментальної суті потреб у визначенні і розробці того, що необхідно практиці, свідчать про актуальність цієї проблеми.

Особливе місце у процесі дослідження проблем експертної практики посідають методи пізнання закономірностей провадження судово-експертної діяльності, які є складовою частиною методології криміналістики. Вивчити потреби експертної практики — означає виявити їх, зробити явними, розкрити їх зміст. Наука в цілому має значну кількість методів пізнання дійсності, яка оточує нас, а використання науково-обґрунтованих методів для отримання знань у будь-якій сфері наукової діяльності є необхідною умовою її ефективності [2, с. 84].

Слід зазначити, що вивчення потреб експертної практики є основою для розробки криміналістичних методів, засобів, прийомів і методик за допомогою визначення стану експертного забезпечення практики боротьби з кримінальними правопорушеннями. Проте вивчення потреб практики ще не стало одним із постійних напрямів діяльності криміналістичних, судово-експертних та інших наукових установ, органів прокуратури, юстиції та внутрішніх справ, а саме визначення конкретних завдань для їх розробки, апробації та впровадження результатів.

Зазначене вище не тільки зумовлює актуальність вивчення потреб експертної практики, але й висуває як проблему визначення засобів і методів такого вивчення. Важливо наголосити на тому, що питання про прийоми та способи вивчення потреб практики дотепер не було предметом спеціального дослідження, хоча

особливості виявлення і дослідження цих потреб доволі специфічні через їх природу, особливості процесів формування та проявлення.

Методи, що використовують для вивчення потреб експертної практики, повинні забезпечувати вирішення двох основних завдань:

- виявлення потреб;
- характеристика потреб.

Вирішення першого завдання реалізується насамперед за допомогою таких методів, як аналіз матеріалів, що містять інформацію про потреби, проведення різних опитувань, спостереження, а другого — за допомогою математичних, науково-знавчих методів і шляхом опису, порівняння.

Помітне місце серед методів вивчення потреб експертної практики посідає *метод аналізу документів*, змістом якого є сукупність прийомів поділу предмета дослідження на складові частини [3, с. 32]. Це один із широко застосовуваних і ефективних методів збору первинної інформації. Документи з різним ступенем повноти не тільки відображають факторологічний аспект експертної практики, але й фіксують розвиток усіх видів діяльності експертних підрозділів.

З урахуванням змісту інформації щодо потреб експертної практики всі документи необхідно поділити на дві групи:

- документи прямого вираження потреб практики. До цієї групи належать документи, в яких потреби зафіксовані в достатньо конкретному вигляді і на рівні одного документа (постанови урядових органів, директивні, планові документи міністерств і установ, накази, відомчі матеріали інспектування своїх підрозділів);

- документи фактичного вираження потреб практики. Ця група об'єднує документальні джерела для висновку щодо потреб експертної практики, потребує їх значної кількості та узагальнення (матеріали експертних і кримінальних проваджень, статичні дані, матеріали наукових досліджень тощо).

Основною функцією документів другої групи є інформування про стан справ, досягнення конкретних результатів в окремих видах судово-експертної діяльності. Підставою для видання таких документів можуть бути важливі події суспільного життя держави (вибори, референдуми, конференції, зібрання наукових установ тощо), коли виникає потреба усвідомити завдання для правоохоронних органів чи загострення негативної ситуації в боротьбі з кримінальними правопорушеннями. Аналіз цієї групи документів слід проводити з урахуванням раніше прийнятих аналогічних документів, звернувши при цьому увагу на недоліки, які були предметом розгляду в них.

Корисними можуть бути також неофіційні документи: протоколи службових нарад, виступи на заняттях зі службової підготовки, на конференціях тощо.

Важливе джерело документальної інформації — матеріали преси, які стосуються боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Корисну інформацію про потреби експертної практики можна взяти з матеріалів кримінальних проваджень, хоча ці потреби в них не мають прямого вираження. Для вивчення та виявлення експертних потреб потрібний значний масив таких проваджень (залежно від мети дослідження). Так, В.П. Бахін, Н.С. Карпов з метою дослідження протидій злочинній діяльності опрацювали 840 матеріалів кримінальних проваджень, що дозволило прослідкувати упродовж конкретного періоду

певні закономірності в розвитку слідчої, експертної та судової практики [4, с. 332, 336, 341, 360, 363].

Важливе науково-пізнавальне значення для організації та здійснення заходів науково-дослідного характеру, спрямованих на вдосконалення судово-експертної діяльності, має аналіз статистичних даних.

Чинне місце у збиранні інформації про потреби експертної практики посідають *методи опитування* (анкетування, інтерв'ювання, експертне опитування), спрямовані на пізнання закономірностей соціальних процесів і тенденцій їх розвитку шляхом збирання й обробки інформації, яка виражає думку різних суспільних груп. Конкретні соціологічні дослідження дозволяють отримати дані, які не можуть бути зібрані за допомогою інших методів: спостереження, аналіз документів, експеримент (так, за допомогою методу спостереження можна виявити, наприклад, які саме і як саме здійснюються трудові операції під час проведення експертиз, але чому саме так, а не інакше це відбувається, може відповісти лише сам виконавець або учасник події).

Методи опитування сприяють з'ясуванню рівня знань, відносин, оцінки певної категорії людей стосовно об'єктів вивчення. Цим визначено їх значення при вивченні експертної діяльності, певні внутрішні процеси якої, як уже зазначалось, не можуть бути пізнані без виявлення та обліку самими її учасниками.

Варте уваги і те, що в комплексі методів збору соціологічної інформації опитування є найпопулярнішим, але це не означає, що воно є універсальним методом отримання даних, які характеризують потреби практики. Специфіка цього методу полягає в тому, що багато аспектів експертної діяльності не доступні прямому спостереженню, і отримати інформацію щодо них можна, лише звернувшись до безпосередніх учасників процесу, що досліджується. Проте інформація, отримана під час соціологічного дослідження, відображає проблему потреб експертної практики лише суб'єктивно, адже вона пройшла через свідомість носіїв цієї інформації. Тому не завжди можна ставити знак рівняння між об'єктивною реальністю, що є предметом дослідження, та даними, які відображають думку працівників-практиків про факти, явища і події з проникненням у суть запропонованого запитання. Отже, отримані відповіді обов'язково є предметом аналізу.

Специфічним методом опитування є *експертна оцінка*, яка використовується в тих випадках, коли немає можливості (або вона є складною) для прямого вивчення й оцінки будь-яких об'єктів і вона доповнюється думкою опитуваних фахівців (експертів) про ці об'єкти. За допомогою експертів можна оцінити не лише окремі факти та явища, але й категорії (поняття, визначення тощо), визначити їх значення і місце в будь-якій системі.

Експертне опитування може бути самостійним методом вивчення конкретного питання, а також доповненням або засобом контролю даних, які отримують в інший спосіб. Найдоцільніше його поєднання з даними анкетування та інтерв'ювання.

Особливість методу експертної оцінки полягає в тому, що він спрямований на отримання інформації та орієнтації респондентів, їх ставлення до подій, явищ дійсності. І те, що інформація при цьому базується на індивідуальному інтересі опитуваних і може бути доволі суб'єктивною, зовсім не суперечить науковому характеру її отримання.

Спостереження в методології наукового пізнання вважається первинним і елементарним пізнавальним процесом емпіричного рівня. Цілеспрямованість та організованість під час спостереження дозволяють не лише сприймати об'єкт, за яким спостерігають, як одне ціле, але й розпізнавати в ньому окреме та загальне, його стан, встановлювати певні види його зв'язків з іншими об'єктами. Тобто спостереження поєднує в собі і чуттєве, і раціональне пізнання, зважаючи на те, що сприймається не просте поєднання окремих елементів, ізольованих один від одного, а їх певним чином систематизована сукупність.

Найбільшою перевагою методу спостереження є те, що воно здійснюється одночасно з розвитком факторів, явищ, процесів, що вивчаються. Відкривається можливість безпосередньо сприймати інформацію про об'єкти в конкретних умовах і реальному часі. При цьому дослідник може особисто переконатися в наявності інформації про потреби практики, характер її вираження, зосередити увагу на певних властивостях і сторонах джерела, яке вивчається. Відомості, отримані під час спостереження, можна доповнити тими, що одержані в результаті спілкування зі співробітниками, керівниками органів внутрішніх справ, з'ясувати їх суб'єктивну думку про характер проблеми, можливості її вирішення тощо. Наприклад, аналіз матеріалів кримінальних справ свідчить про низький рівень застосування технічних засобів для виявлення і вилучення доказів, але не надає відповіді про причини такого становища. Спостереження, наприклад, під час участі у проведенні слідчих дій, дозволяє заповнити цю прогалину. У загальному вигляді процедуру спостереження можна поділити на такі етапи:

- визначення об'єктів дослідження;
- вибір місця спостереження;
- вибір виду спостереження (цільове, супутнє тощо);
- визначення способів реєстрації фактів, що цікавлять дослідника (форми і прийоми фіксації можуть бути різними: бланк або щоденник спостереження, фото- або відеоапарат, телевізійна техніка тощо);
- обробка та інтерпретація даних, отриманих методом спостереження [5, с. 125—135].

Математичні методи при дослідженні потреб експертної практики можуть бути використані для їх кількісної оцінки. При цьому для застосування математичних методів емпіричні дані вивчення потреб перекладають мовою чисел. Найпростіший вид такого перекладу — зведення, що відображають операцію розрахунку підсумкових даних соціологічного спостереження. Техніка отримання зведених даних може бути різною. Як правило, використовують зведену таблицю, в основі якої лежить групування, що є поділом одиниць виявлених потреб на якісно однорідні групи. Виділені таким чином потреби значно легше зіставляти, порівнювати, аналізувати. Вибір ознаки групування визначається завданням дослідження. Це може бути тематична спрямованість потреб, їх співвідношення з рекомендаціями у джерелах інформації, які аналізуються, тощо.

Разом з групуванням для наочності застосовується графічний спосіб відображення емпіричних даних про публікації, в яких виражено потреби практики. Він має вигляд полігону чи гістограми. Більш поглиблене узагальнення емпіричних даних передбачає розрахунок середніх арифметичних.

Методи наукознавчого аналізу загалом дозволяють за допомогою конкретних вимірювачів різних кількісних характеристик визначити загальну картину науки [6, с. 124]. На думку Г.А. Матусовського, можна використати вимірювачі інформаційних характеристик науки, її організаційних зв'язків, соціально-психологічних характеристик, змістовних властивостей науки (важливості напрямів, значущість проблем) [7, с. 34—35].

За допомогою іншого різновиду методів наукознавчого аналізу — «індексу наукового цитування» — виявляється значущість наукової публікації, яка містить відомості, корисні в науковому і практичному аспектах [8].

Ще одним з різновидів методів наукознавчого аналізу є факторний аналіз [9, с. 210—215]. При визначенні ступеня ефективності будь-якої науки важливим є дослідження не лише безпосередніх кінцевих результатів від її практичного застосування, але й виявлення чинників, що зумовлюють її розвиток. Аналіз чинників стосовно криміналістики дозволяє визначити, які з них і якою мірою впливають на розвиток науки, які проблеми практики узгоджуються з напрямами досліджень, як наука реагує на запити експертної практики.

Наукознавчий метод — *контент-аналіз* (чи науковий аналіз змісту тексту) — передбачає проведення дослідження, яке застосовується в різних галузях гуманітарних наук. Використання цього методу пов'язано з поглибленим вивченням джерел інформації про потреби практики.

Дослідження джерел інформації про потреби експертної практики за допомогою методу контент-аналізу потребує:

- визначення тематичної спрямованості розділів, за якими будуть фіксуватися потреби практики;

- виділення за допомогою логічного аналізу смислової одиниці аналізу;

- проведення класифікації розділів (залежно від набору виявлених потреб).

Схеми контент-аналізу можуть бути різними, єдиними повинні бути етапи і послідовність. В.М. Казанцев запропонував таку схему:

- попередній аналіз джерел інформації: визначення їх виду, місця створення, інформаційної ємності тощо;

- розробка категорій і одиниць аналізу: класифікаційних, текстуальних, одиниць розрахунку згідно з гіпотезою дослідження;

- підготовчий етап дослідження, розробка таблиці зведення;

- збір первинної інформації, перенесення даних у таблицю зведення;

- кількісна обробка, аналіз і узагальнення даних контент-аналізу, застосування математико-статистичних методів, таблиць зведення [10, с. 77].

Для вивчення потреб експертної практики може бути використаний і *метод опису*, який слугує цілям вираження, позначення і конкретизації знання. За допомогою цього методу пізнання систематизуються знання про потреби практики з відображенням типових ознак певної групи явищ, а також індивідуальних ознак конкретного явища, яке описують.

Таким чином, опис допомагає відобразити ознаки потреб, надати їм визначеності, що дозволяє уявити встановлене явище (наприклад, у разі визначення потреби в удосконаленні використання криміналістичних обліків (зокрема, їх комплектуванні) вказують причини наявних недоліків у комплектуванні, однак, цілком зрозуміло, неповно і не все, якщо вони постійно повторюються) [11, с. 24].

Інший метод, що може бути використаний для вивчення потреб експертної практики — *порівняння* — передбачає одночасне зіставлення та оцінку загальних для двох або більше об'єктів властивостей та ознак. Під час такого дослідження виокремлюють ознаки, властивості об'єкта, вивчають їх зміст і значення, проводять оцінку загальних для порівнювальних об'єктів ознак властивостей. Порівняння є логічною операцією, під час здійснення якої використовують такі прийоми логічного мислення, як аналіз і синтез, абстракція, узагальнення, аналогія. Зрозуміло, що для порівняння необхідною є наявність щонайменше двох порівняльних об'єктів.

Порівняльні об'єкти відіграють різну роль у процесі їх зіставлення. Один з них, ознаки якого завчасно відомі, слугує зразком, щодо якого проводять порівняння (наприклад, об'єкт, що може називатися моделлю, — потреби експертної практики), а другий об'єкт, який порівнюють з ним, називають прототипом (стосовно потреб — недосконалість, необхідність, недостатність, проблемність). Оскільки порівняння має на меті виявлення того загального, що притаманно порівняльним об'єктам, це і становить зміст порівняння.

Слід зазначити, що для системного підходу стосовно вивчення потреб експертної практики характерними є різні рівні:

- інформаційно-компонентний рівень, спрямований на виявлення та вивчення потреб експертної практики;
- рівень кількісно-якісного аналізу, призначений для вивчення системи внутрішніх якостей виявлених потреб практики;
- функціональний рівень, що забезпечує дослідження можливостей задоволення виявлених потреб.

З урахуванням цілей і суті цих рівнів слід обирати та реалізовувати можливості розглянутих методів, оскільки кожний з них має специфічні пізнавальні ресурси.

Список використаної літератури

1. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія / В.С. Кузьмічов. — К. : НВТ «Правник», 2000. — С. 119.
2. Возгрин И.А. О структуре методик расследования отдельных видов преступлений / И.А. Возгрин // Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. — 1974. — С. 74—84.
3. Сачивица О.М. Методы и формы научного познания / О.М. Сачивица. — М. : Высшая школа, 1972. — 95 с.
4. Бахин В.П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980—2002 гг.) / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. — К., 2002. — 458 с.
5. Петров Е.Л. Метод наблюдения в социологических исследованиях / Е.Л. Петров // Социологические исследования. — 1974. — № 2. — С. 125—135.
6. Бахин В.П. Наукометрические исследования проблем судебной экспертизы / В.П. Бахин, А.В. Ищенко // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы. — 1987. — С. 123—129.
7. Матусовский Г.А. Криминалистика в системе научных знаний / Г.А. Матусовский. — Харьков, 1976. — 112 с.
8. Маршакова И.В. Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки / И.В. Маршакова. — М. : Наука, 1988. — 287 с.
9. Паниотто Б.Л. Количественные методы в социологических исследованиях / Б.Л. Паниотто, В.С. Максименко. — К. : Наукова думка, 1982. — 272 с.

10. Казанцев В.Н. Контент-анализ массовой документальной информации в ИТУ / В.Н. Казанцев. — Рязань, 1997. — 77 с.

11. Ткаченко В.И. Повышение эффективности розыска похищенного имущества на основе использования автоматизированных банков данных : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец 12.00.09 «Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.И. Ткаченко. — К., 1989. — 24 с.